

הזהות הנזילה: האנוסים והשבתאות

אבי אלקיים, המסע לקץ הימין: בשורת הגאולה השבתאית למשורר משה בן גדעון אבודיניטי, לוסיאנג'לס: כרוב, תשע"ד, 440 + lxiii עמ'

לזכרו של פרופ' מיכאל הד

בדור האחרון, מאז מותו של גרשם שלום, הולך ומתארך מדף הספרים על השבתאות. אזכיר פה (לפי סדר הופעתם) את ספריהם של שמואל ורסס, יהודה ליבס, כותב שורות אלה, מאט גולדיש, דוד הלפרין, יאן דוקטור, ריפאת באלי, מרק בר, פאבל מצ'ייקו ועדה רפפורט-אלברט, ובעת כתיבת שורות אלה הופיע ספרה של רחל אליאור.¹ על אלו מתווספים מאמרים רבים.

הספר המרתק המונח לפנינו הוא מהדורה מדעית של טקסט חשוב ביותר לתולדות השבתאות בימי שבת צבי; הטקסט יוצא לאור כאן במקורו הספרדי ובתרגום לעברית מאת המשורר שלמה אֶבִיו עם הערות של אבי אלקיים (עמ' 301-375, lxiii-xviii).

לטקסט נוסף מחקר מפורט וארוך עליו ועל רקעו ההיסטורי והרוחני (עמ' 7-300). הספר, מחברו משה אבודיניטי ובני חוגו מייצגים את אחת הסוגיות המעניינות והחשובות בתולדות השבתאות ובתולדות ישראל בעת החדשה המוקדמת, והיא: האנוסים והשבתאות. מחקרו המאלף של אלקיים בצירוף

* על לפתוח ב'גילוי נאות': המחבר מודה לי ומשבחני בפתח הספר (עמ' 21). לא היה בכך כדי להשפיע על הדברים שכתבתי פה.

1 מחוסר מקום בסקירה מסוג זה לא אפרט כאן את כל החיבורים. אציין רק לספר האחרון שבהם: רחל אליאור, ישראל בעל שם-טוב ובני דורו, ירושלים תשע"ד.

הטקסט תורמים תרומה נכבדה לבירורה של פרשה זו ולסוגיות רבות נוספות בתולדות השבתאות ומסביב לה.

הספר 'קץ הימין' (*Fin de los Dias*) לר' משה אבודינטי, יליד פורטוגל (1610) ואיש המבורג במאה השבע עשרה (נפטר 1688), נדפס בגליקשטט הסמוכה להמבורג, בי' באב תכ"ו (1666). היה זה בעצם ימי הופעתו ופרסומו של שבתי צבי כמשיח, אחרי מאסרו בידי השלטון העות'מאני (אפריל 1666) וטרם המרתו לאסלאם (ספטמבר 1666), כשהתסיסה בעולם היהודי עודה בשיאה. הדפסתו למחרת ט' באב, שהוא כידוע יום חשוב בשבתאות (יום הולדתו של שבתי צבי וחג שבתאי), אף היא ראוייה לציון. הספר כולל 'אוסף של ח"י דרשות משיחיות' (עמ' 11) בזכות משיחיותו של שבתי צבי, דרשות שהמחבר, שהאמין בשבתי צבי, דרש לפני חסידיו בבית המדרש 'שערי צדק' בהמבורג. הדרשות נישאו בפורטוגלית, אבודינטי כתב אותן בעברית, שפה קולחת ביצירותיו, והדפיסן בספרדית-קסטיליאנית. הדבר מלמד לא רק על רב לשוניות של המחבר – בדומה לרבים מאנוסי פורטוגל במאה השבע עשרה – אלא על קהלים שונים שאליהם פנה: קהל האנוסים שומעי הפורטוגלית, קהל קוראי שפת הקודש היהודים וההבראיסטים הנוצרים והקהל הנוצרי בספרדית. על אף האמונה הרחבה בשבתי צבי בהמבורג, כמו בקהילות רבות אחרות, הוחרם הספר מיד עם הופעתו – ומחברו הוחרם על תנאי – וכל עותקיו בקהילה נגנזו ולאחר מכן נשרפו. בקהילת אמסטרדם הוחרם הספר רק אחרי המרתו של שבתי צבי (עמ' 190-198). לדעת יוסף קפלן, החוקר המובהק של האנוסים, ובעקבותיו אלקיים, ההחרמה בהמבורג נבעה מהחשש של קהילת האנוסים שבעיר מהחברה הנוצרית הסובבת, שיחסייה עמה היו מתוחים בלאו הכי, בעוד שבאמסטרדם הוחרם הספר מתוך התנגדות לתוכנו השבתאי.²

כתוצאה מהחרם על הספר שרדו ממנו רק שני עותקים הידועים לנו: העותק בספריית בית המדרש של הקהילה הפורטוגלית היה מוכר בשעתו לגרשם שלום³ ולחוקרים, והעותק באופסלה (*Uppsala*) שבשוודיה הגיע לידי אלקיים בזכות חוקר הפורטוגלים בהמבורג מיכאל שטודמונט-הלוי (עמ' 21, 193).

לאחר המרתו של שבתי צבי חזר בו אבודינטי – כרבים אחרים – מאמונתו השבתאית, אם כי ייתכן שחזר בו רק כלפי חוץ. נוסף על ספר הדרשות השבתאיות 'קץ הימין' הוא חיבר ספרים הרבה בתחומי יצירה שונים: שירה עברית, דקדוק עברי וספר יעץ, ואף תרגם ספרים (עמ' 39). 'שירתו זכתה

2 יוסף קפלן, מנוצרים חדשים ליהודים חדשים, ירושלים תשס"ג, עמ' 192-215, ובעיקר עמ' 206.
3 גרשם שלום, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, תל-אביב תשי"ז, עמ' 487.

להערכה רבה בהולנד ובגרמניה במאה השמונה-עשרה' (שם), במיוחד בקרב משכילי ברלין (עמ' 45).

הדרשות המשיחיות ב'קץ הימין' עוסקות במספרים 4 ו-7 ומנתחות את 'הגאולה הנוכחית' (עמ' 328), וכן דנות בפסוקים ובפרשיות בתורה ובספרי הנביאים ובפסוקים אפוקליפטיים בספר דניאל בקשר לעידן הגאולה הנוכחי. נוסף על הנוסח הספרדי של הספר והתרגום לעברית מפרסם אלקיים (בנספח, עמ' 376-396) דרשה שבתאית על נבואות דניאל שנמצאה בכתב-יד בצרפתית, ושתורגמה בידי שלום.

במחקרו המקיף של אלקיים אחד עשר פרקים: בפרק הראשון – ביוגרפיה אינטלקטואלית של אבודינטי. בפרק השני – סקירה של יצירותיו. הפרק השלישי הוא 'על הגאולה, המוות ונצחיות הנשמה' (עמ' 61). הפרק הרביעי עוסק ב'תסיסה האינטלקטואלית בהמבורג ערב פרוץ המשיחיות השבתאית' (עמ' 92). בפרק החמישי – דיון ב'היבטים היסטוריים-פילולוגיים של הספר "קץ הימין"' (עמ' 128). הפרק השישי מוקדש לבחינת בשורת הגאולה השבתאית לעולם. בפרק השביעי נדונים מאבקים של ממסדי הקהילות הפורטוגליות בהמבורג ובאמסטרדם כנגד הספר. בפרק השמיני בוחן אלקיים את יחסה של השבתאות לנצרות ב'קץ הימין'. הפרקים התשיעי והעשירי עוסקים באפוקליפטיקה בכלל ובספר הנדון בפרט. בפרק האחרון, האחד עשר, אלקיים מבקש לברר את שאלת זהותם של האנוסים והמשיחיות בקרבם.

מחקרו המקיף של אלקיים עוסק לא רק בספר 'קץ הימין', אלא מרחיב את הידיעה לסוגיות שונות הנובעות ממנו. אחד הנושאים הללו הוא השוני שיש לדבריו בין השבתאות האירופית-המערבית לשבתאות המזרחית שהתפתחה בארצות האסלאם, בעיקר באימפריה העות'מאנית. הוא שואל 'האמנם השבתאות היא תנועה כמובן הסוציולוגי' (עמ' 163). לדבריו (שם) ובעמודים הבאים) אין מדובר בתנועה אחידה כדעת שלום, תנועה שסחפה את כל העולם היהודי בזמן הופעתו המשיחית של שתי צבי, וששרידיה במאות השבע עשרה והשמונה עשרה נותרו בתוך היהדות ובכל הפזורות. שלום סבר שגם הכתות השבתאיות, הדונומה והפרנקיסטים, שהמירו דתן לאסלאם ולנצרות, בהתאמה, הן חלק אינטגרלי מהסיפור ההיסטורי היהודי השבתאי, והקדיש להן מחקרים חשובים.⁴ אלקיים חולק גם על סברתי 'שיש להבחין בין המאה השבע עשרה

4 ראו למשל: גרשם שלום, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, תל-אביב תשי"ז; הנ"ל, מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה, ירושלים תשל"ד; הנ"ל, מחקרי שבתאות, ההדיר יהודה ליבס, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 291-389, 631-651 Gershom Scholem, *The Messianic Idea in Judaism: And* ;651

לבין המאה השמונה עשרה בהכנת האחידות השבתאית' (עמ' 164). הוא מבקש לערער את הדעה שהמדובר בתנועה אחת שהייתה עשויה מקשה אחת. לדעתו בעוד השבתאות כמזרח צמחה מתוך הקבלה ובהשפעות מוסלמיות, הרי זו שבמערב ובתוכה זו של אבודינטי הייתה חפה מכל השפעה קבלית; היא הייתה משיחית, אפוקליפטית, וינקה מהלכי רוח נוצריים-משיחיים של התקופה לגוניהם (עמ' 15-16, 163-170).⁵ לאחר קריאת דבריו בסוגיה כאן, אני חולק עליו. לדעתי ניואנסים שונים של אותה תופעה, כמו ענפים שונים של עץ, אינם מעידים בהכרח על תופעות נפרדות; זרמים ותנועות רבות בהיסטוריה יש בהם גוונים, אך אין זאת אומרת שאין בהם אחידות.

בקשר לכך אני מבקש להעיר הערה צדדית, אך חשובה לדעתי: בהציגו את עמדתו האחדותית של שלום, כפי שבאה לידי ביטוי בספרו הגדול 'שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו',⁶ מביא אלקיים את מראי המקום לביקורות הרבות שפורסמו בעברית על המהדורה העברית של הספר (עמ' 162-163, הערה 5). לצערי טרם נמצא חוקר שירשום וירכז את הביקורות שפורסמו בלועזית – ושחלקן פרי עטם של חוקרים בעלי שם – על המהדורות המתורגמות של הספר. על פי המצוי בספריית גרשם שלום שבספרייה הלאומית בירושלים, הספר תורגם לחמש שפות: אנגלית, צרפתית, גרמנית, ספרדית ויפנית. ריכוז ביבליוגרפי של הביקורות, וודאי פרסום קובץ שלהן בעברית ובלועזית, יכולים להעשיר מאוד את שדה המחקר של השבתאות.

נושא מרכזי בספר הוא הזיקה בין המשיחיות היהודית-השבתאית של אבודינטי ואנוסי פורטוגל במערב אירופה לבין המשיחיות הנוצרית שממנה באו (המילינריות) הקתולית-הסבסטיאני, ושאליה הגיעו (המילינריות) הפרוטסטנטי במערב אירופה). סוגיה חשובה זו, העומדת במוקד הספר, נחשפה כבר במחקרים לא מעטים על ידי שלום, ריצ'רד הופקין, יוסף חיים ירושלמי,

other Essays on Jewish Spirituality, New York 1971, pp. 142-175.

לעומת זאת מאיר בניהו, שהקדיש דיון נרחב להמרת כת הדונומה, סבר כי אחרי ההמרה הם אינם יכולים להיחשב כחלק מתולדות ישראל, שלא כשבתאים, שנשארו ביהדותם. ראו: מאיר בניהו, ספונות, יד [ספר יוון, ד: התנועה השבתאית ביוון] (תשל"א-תשל"ח), עמ' יא-יב, קז-קח.

⁵ על הזיקה או אי הזיקה בין קבלת האר"י לשבתאית נכתב הרבה מאז שלום. ראו עתה, נוסף על ספרו של אלקיים הנדון כאן, בעמודים המצוינים בגוף המאמר בצמוד להערה זו, דיון מעודכן ובו ביבליוגרפיה מפורטת: אליאור (לעיל, הערה 1), עמ' 293-295 והערות 20-22 שם.

⁶ ראו לעיל, הערה 4.

יוסף קפלן, ירמיהו יובל, מיכאל הר (שלזכרו הברוך מוקדש המאמר) ואחרים. אלקיים קובע בצדק כי בני קבוצה זו, אנוסי פורטוגל, היו בעלי 'זהות נזילה' (עמ' 292), ותורם ממדים נוספים לדיון המחקרי שקדם לו. שלום עמד אמנם על הזיקה בין האנוסים לנצרות, אך לא נטה לראות בה גורם בולט להתפרצות השבתאות ובהתפשטותה. בהיותו אמוץ על דרכה של 'האסכולה הירושלמית' בהיסטוריוגרפיה הישראלית, הוא חיפש את 'פנימיותה' של השבתאות והמעייט בחשיבות השפעתם של גורמים חיצוניים עליה. לדעתו של אלקיים – ואני שותף לדעתו – שלום טעה בניסיונו לסגור את השבתאות וסוגיות אחרות שחקר מפני השפעות זרות. מתוך עמדה זו הוא הסביר את התפרצות השבתאות בגורם יהודי פנימי בלעדי – קבלת האר"י. במחקריי על השבתאות באיזמיר ניסיתי להראות שלאנוסי פורטוגל בעיר זו, אשר ייסדו את שני הקהלים הבולטים ביותר באיזמיר במאה השבע עשרה, היו קשרים הדוקים להופעתו המשיחית של שבתי צבי.⁷ זאת בניגוד לדעת שלום, שלא היה מודע למקום הבולט של אנוסי פורטוגל באיזמיר, שכן טרם נחשפו הדברים במחקר. שלום קבע שכאשר הוכרזה משיחיותו של שבתי צבי, במקום שבו היו אנוסי פורטוגל במערב אירופה, נקלטה השבתאות שמקורה בקבלה הלוריאנית במהירות, והדברים בהחלט מקובלים על דעת כל החוקרים. כשדיווחתי לירושלמי ולשלום בשנת 1980 על ממצאי הראשונים האלה על האנוסים ושבתי צבי באיזמיר, טרם פרסומם, הם גילו בכך עניין רב ועודדוני לפרסמם.

אלקיים מדגיש אף הוא בספרו את הגורם המילניריסטי הנוצרי והאנוסי כגורם מרכזי בהתפרצות השבתאות ולא רק כגורם שנקלט בה, וסבור כי הלכי רוח משיחיים שררו כשנות דור לפני השבתאות. הוא מזכיר לדוגמה מן האנוסים לשעבר את מנשה בן ישראל, את המשורר האנוסי יעקב רוזלס ואת אנטוניו ויירה, הכומר הישועי והמילניריסט הפורטוגלי, ואת הזיקה ביניהם (עמ' 93-114). לדעת אלקיים 'דרך המחשב האפוקליפטי שבספר קץ הימין מצטרף אבודינטי למילניריסטים מובהקים ומחשבי קצין במאה השבע עשרה... קבוצות מילניריסטיות צצו כפטריות אחר הגשם...' (עמ' 171). כללו של דבר, אלקיים רואה בשבתאות המערבית האירופית, השונה מזו המזרחית העות'מאנית, את בתי המשיחיות הנוצרית האירופית ומדגיש את הזיקה ביניהן (עמ' 101-114, עמ' 199-220 ועוד).

7 יעקב ברנאי, שבתאות: היבטים חברתיים, ירושלים תשס"א, עמ' 39-51; הנ"ל, המראה של אירופה: יהודי איזמיר במאות ה'17-18, ירושלים 2014; Jacob Barnai, 'Christian Messianism and the Portuguese Marranos: The Emergence of Sabbateanism in Smyrna', *Jewish History*, 7 (1993), pp. 119-126

הפיצול שאלקיים מבחין בו בין השבתאות במזרח לשבתאות במערב, מצטרף להשקפתם של חוקרים נוספים בני דורנו שהשבתאות לא הייתה תנועה או תופעה שהייתה עשויה מקשה אחת כפי שהציגה שלום. למשל מצ'ייקו בספרו על הפרנקיסטים רואה בהם לא המשך ישיר לשבתאות או לכת הדומה, אלא במידה רבה, לא מוחלטת אמנם, תופעה חדשה. יש לי השגות על תזה זו והיא ראויה לבירור נפרד.⁸ הרי אין חולק על העובדה ששבתי צבי ותומכיו הראשונים פעלו תחילה באימפריה העות'מאנית בשלטון האסלאם. שבתי צבי ומאות ממאמיניו המירו את דתם לאסלאם ולא לנצרות. השבתאות כאמונה משיחית התפשטה במהירות לכל הכיוונים, לארצות מוסלמיות אחרות (תימן, תוניס ולוב) וגם לאירופה הנוצרית. באירופה היא תקעה את יתדותיה כשהמסד ואנשי דת נוצריים הביטו בה בהשתאות וכחששות כבדים, ובארצות האסלאם עוררה חשש גם בקרב השלטונות וגם בקרב אנשי דת. אף שאנוסי פורטוגל באיזמיר השפיעו על שבתי צבי באיזמיר (גם דרך הצינור האירופי, כמו הדפסת ספרו של מנשה בן ישראל 'מקוה ישראל' באיזמיר), הרי התפרצות השבתאות קשורה היטב לגורמים נוספים, כגון גזרות ת"ח ות"ט בפולין והרקע החברתי להתפרצות זו. הקהילות הראשונות והמרכזיות שבהן התפרצה היו כולן בארצות האסלאם: איזמיר, אלכסנדריה, ירושלים, חלב, אדירני (אדריאנופול), סלוניקי ועוד. רק בשלב השני נכנסו קהילות אירופה לתמונה. לדעתי השבתאות היא רק מרכיב אחד במערכת היחסים הסבוכה של קהילות האנוסים והחברה הנוצרית הסובבת. ספרו של אבודינטי וגורלו – החרמתו, שרפתו והתקפות ששפורטש עליו – בוודאי משקפים מתח זה ולא רק בהיבט השבתאי שלו. אלקיים עומד על יחסו הבוטח של 'קץ הימין' לנצרות: 'קריאה בספר קץ הימין מלמדת כי בדרשותיו המשיחיות של אבודינטי מונחים יסודות אנטי נוצריים חזקים ביותר' (עמ' 213).

לאור הדברים האלה, איני מוצא מקום להפרדה המוחלטת בין שבתאות מזרח לשבתאות מערב במאה השבע עשרה.⁹ השליחים השבתאים שנדרו ממזרח למערב והעולים השבתאים שנדרו מאירופה למזרח, העבירו אתם תורות שבתאיות, נפגשו והכירו זה את זה והתכתבו ביניהם, והם היו רבים. כל

⁸ ראו: אליאור (לעיל, הערה 1), עמ' 215 והערה 51 שם, המביאה הן את דברי שלום: 'השבתאות תנועה אחת ורצופה היא', והן את דעותיהם של מצ'ייקו ומייכלסון, ש'חידדו את הפער בין שבתי צבי ליעקב פרנק והטעימו את הצורך לעמוד על ההבדלים בין גילוייה השונים של השבתאות...!

⁹ לא כאן המקום לדון במאה השמונה עשרה, עשיתי זאת בספרי 'שבתאות: היבטים חברתיים', ראו לעיל, הערה 7.

אלה אינם מעירים על פיצול, אלא על קבוצה אחת, בעלת אמונה משותפת. לסיכום, אלקיים הניח לפתחנו טקסט מוהדר שהוא חשוב ביותר לתולדות השבתאות בעצם ימי התפרצותה. הוא משקף את התחושות הלוהטות של המאמינים היהודים מקרב העילית הרבנית שסחפו עמם את רוב העם וכן את ההתלבטות וההתנגדות בקרב גורמים אחרים בהנהגה היהודית בכל הנוגע לחשיפת התפרצות זו ולעצם מהותה. ספר הדרשות של אבודינטי, איש המבורג, מאנוסי פורטוגל במאה השבע עשרה, משקף סוגיות היסטוריות מרתקות, שבחלקן חורגות מהשבתאות ועוסקות במהות היחסים בין יהודים לנוצרים באירופה במאה השבע עשרה ובמיוחד בזהותה הנזילה של פזורת אנוסי פורטוגל בה. מחקרו של אלקיים מצטיין בידע רב, בהעמקה ובהרחבה רב תחומית, ועל כך יבורך.

מוגן בזכויות יוצרים

מעלים ערך: מחזירות נשים להיסטוריה

נעמי חובארה נולדה בנפת אלְחִימָה שבתִימָן בראשית שנות השלושים של המאה העשרים. כשהייתה כבת ארבע עשרה כבר הייתה נשואה, ובנה הבכור מת בינקותו. בשנת 1949 הגיעה לארץ עם משפחתה המורחבת. לפי רישומי משרד הפנים, אז משרד העלייה, נולדה בשנת 1930; בפועל הייתה בכואה ארצה כבת שש עשרה, אולי פחות. ממחנה העולים בעין-שמר הובלה עם קבוצה מעולי תימן להתיישב באזור הכפר הפלסטיני ערטוף, שתושביו נפקדו. כשהורדו מהמשאית מצאו באזור רכוש נטוש, והחלו לעשות את צעדיהם הראשונים על האדמה החדשה. לימים הקימו את מושב העולים נחם, ובו מתגוררת נעמי חובארה גם היום, והיא זה כבר סבתא רבתא.

בשנת 2010, והיא נושקת לגבורות, ראה אור ספרה האוטוביוגרפי 'מפאתי תימן: מסוק אל־אֶת־ניין עד מושב נחם' (הוצאת 'אעלה בתמר'). הספר הוא מקור מרתק וייחודי ללימוד ולמחקר של העלייה הגדולה בשנות החמישים, במיוחד מתימן. זהו ספר שעיקרו פרשת העלייה הגדולה מנקודת מבטה של עולה ונקלטת, שנתפסה בתור מי שיש לצקת אותה, בלשונו של דוד בן-גוריון, בדפוס של אומה מחדשת, ושהשתייכה לתפוצה שנחשבה כנועה ונאמנה ומקבלת את דין היישוב הוותיק ומנהגיו. לא רק זאת, הספר מביא את סיפורה – הפרטי וגם המייצג – של אישה מזרחית, הנמנית עם מיעוט כפול. גם בכואנו לעסוק בעלייה הגדולה מנקודת מבטן של נשים, מרבית החומרים הזמינים הם פרי עטן ומפיהן של נשים ותיקות יוצאות אירופה, בדרך כלל כאלו שהיו קשורות למוסדות המדינה או לתנועת הפועלים. קריאה בספרה של חובארה מאירה באור חדש ומסקרן את עמדותיהן של נשים שעלו מארצות המזרח.

ספרה של חובארה רחוק מרשימת רבי המכר אך זמין להשאלה בחלק מספריות המוסדות האקדמיים בארץ. עד לפני כשנה וחצי חיפוש אחריה במנוע החיפוש 'גוגל' הניב תוצאות מועטות. לפני כשנתיים, במסגרת קורס

בהיסטוריה של נשים בישראל במכללת סמינר הקיבוצים, כתבו סטודנטיות את הערך עליה ל'ויקיפדיה: האנציקלופדיה החופשית'. זאת במסגרת המיזם המסכם של הקורס 'מעלים ערך: מחזירות נשים להיסטוריה'. במיזם זה כותבים הסטודנטים והסטודנטיות ערכים ל'ויקיפדיה' על נשים חשובות בתולדות החברה בישראל במטרה לנתב את מה שלמדנו בצוותא במהלך הסמסטר לטובת קידום מעמדן של נשים ש'עשו' היסטוריה אך עדיין נמצאות בשוליים, ולהנגיש מידע בעברית עליהן לטובת הכלל. כך המטרה אינה רק ללמוד על החברה בישראל אלא לחולל בה שינוי. תהליך החקר והכתיבה, הכרוך באיסוף מקורות בספריות ובארכיונים ציבוריים ופרטיים, וששיאו בהעלאת הערך, מרומם רוח: הסטודנטיות והסטודנטים חשים, ובצדק, שלא רק למדו היסטוריה, אלא גם כתבו אותה ואף השפיעו עליה.

במסגרת המיזם הסטודנטיות והסטודנטים כותבים ערכים חדשים או מרחיבים ערכים קיימים על נשים בתחומי הממשל והפוליטיקה, החינוך והתרבות, הכלכלה, הרפואה והמשפט. עם הערכים החדשים שכבר נכתבו נמנים הערכים על מרים ברץ, ממייסדי דגניה, על ד"ר בת-שבע יוניס-גוטמן, גינקולוגית והרופאה הראשונה במושבה גדרה ובעיר תל-אביב, ועל שרה טהון, ממייסדות 'התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בארץ-ישראל' ומחלוצות הפמיניזם בארץ. עם הערכים שהורחבו באופן משמעותי נמנים הערך על רחל כהן-כגן, האישה הראשונה שכינה בכנסת מטעם מפלגת נשים (ויצ"ו), ושחתמה על מגילת העצמאות של מדינת ישראל, והערך על חנה לוין, האישה הראשונה בישראל שנבחרה לתפקיד ראש עירייה, ומי שנשאה את פנקס שירות מס' 1 של חיל הנשים. עד עתה נכתבו ערכים מועטים על נשים מזרחיות, בהם הערך על הסופרת והמסאית ז'קלין כהנוב והערך על שושנה ארבל-אלמוזלינו, יוצאת עיראק, חברת כנסת והאישה השנייה שמונתה לשרה בממשלת ישראל. חלק מהערכים שכתבו הסטודנטיות והסטודנטים מביאים את סיפורי חייהן ופועלן של נשים שעד אז היו כמעט אלמוניות. למשל ניצולות השואה כדוגמת בתיה טמקין-ברמן, חברת מחתרת וספרנית בגטו ורשה שפעלה להצלת ספרים מגטו זה, הלה שיפר-רופאיזון, לוחמת מחתרת 'הארגון היהודי הלוחם' (אי"ל) בוורשה שהעידה במשפט אייכמן בירושלים, ולוחמת 'הארגון הצבאי הלוחם' (אצ"י) בוורשה פלה פינקלשטיין. ערכים אלה, שלא כמו הערכים על נשים שכיחנו כחברות כנסת, לא התקבלו באהדה יתרה על ידי קהילת 'ויקיפדיה' העברית, וחלק מחבריה טענו שנשים אלה אינן ראויות לערך, טענה שהרטוריקה שלה היא כמובן גם סמלית. לדעתם נשים אלו אינן ראויות להיכלל באנציקלופדיה החופשית מפני שאינן מופרות דיין לציבור הישראלי הרחב, ואם מילאו תפקיד פורמלי הוא היה זוטור או שהן לא הוכרו על ידי הממסד.

תגובות ברוח זו התקבלו גם על הערך על נעמי חובארה, ופעילים בקהילת 'ויקיפדיה' העברית אף ביקשו למחקר. הנימוקים למחיקת הערך על אישה מזרחית זו דומים לאלה שהוצגו לערעור על ערכים על נשים שהשתייכו למיעוט כפול אחר, ניצולות השואה. אך בקרב קהילת 'ויקיפדיה' נמצאו גם מצדדים, והם הזכירו כי הספר 'מפאתי תימן' הוא תעודה חשובה על תקופת העלייה ההמונית ומייצג את סיפורה של קבוצה; הנה כי כן נעמי חובארה ראויה לערך דווקא מפני שלא הייתה מנהיגה פורמלית. הסוף טוב, אך חשוב לדעת שההכרעה להשאיר את הערך באנציקלופדיה החופשית התקבלה על חודו של קול ממש. גם סיפור זה מלמד שהדרך לתיקון העוולות בהיסטוריה, תרתי משמע, ארוכה ולא קלה, אך נעשה ונצליח.

מיזם 'מעלים ערך: מחזירות נשים להיסטוריה' החל בשנת הלימודים תשע"ב (2012-2013). לאתר המיזם בבלוג של ד"ר שרון גבע ובו רשימת הערכים המלאה וכתובת למשלוח הצעות לערכים על נשים: <http://sharon-geva.blogspot.co.il>

מוגן בזכויות יוצרים